(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई येथील मा. उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधिकारात
फौजदारी अपिलीय अधिकारिता

फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज 524/2002

श्री. किसन सोमा साठे. .. अर्जदार (मूळ आरोपी क्र. 4)

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य (एम. आय. डी. सी. पोलिस ठाण्याच्या सांगणेवरून सी. आर. क्रमांक 026 /1993 प्रमाणे) .. उत्तरवादी

....

श्री. एस. आर. मोरे, अर्जदाराचे वकील.
एपीपी सुश्री पी. पी. शिंदे, उत्तरवादी - राज्यासाठी .

....

न्यायमंच : न्यायमूर्ती मिलिंद एन. जाधव.
दिनांक : 02 जानेवारी 2025.

न्यायनिर्णय :

1. अर्जदाराचे विद्वान वकील श्री. मोरे आणि उत्तरवादीसाठीच्या विद्वान एपीपी सुश्री शिंदे यांचे म्हणणे ऐकले. हा पुनरीक्षण अर्ज अर्जदार आरोपी क्र. 4 च्या दोषारोपमुक्त करण्यासाठीच्या अर्ज फेटाळण्याला आव्हान देतो. तो 11.12.2002 रोजी दाखल करून घेण्यात आला आणि न्यायचौकशी न्यायालयाच्या आदेशाला अर्जदाराच्या

विनंतीप्रमाणे स्थगिती देण्यात आली. आक्षेपित ऑर्डर दिनांक 02.11.2002 रोजीची आहे.

2. ज्या गुन्ह्याची नोंद करण्यात आली आहे, त्यात 13 आरोपी असल्याचे दिसून येते. माझ्यासमोरील अर्जदार आरोपी क्रमांक 4 आहे ज्याचे नाव किसन सोमा साठे आहे.

3. 12.01.1993 रोजी मूळ तक्रारदार, श्री. फिरोज मोहम्मद सुलतान यांनी प्रथम माहिती अहवाल (थोडक्यात "एफआयआर") दाखल केला होता आणि आरोप केला होता की 15 लोकांनी प्राणघातक शस्त्रांसहित तलवारी, लोखंडी रॉड आणि काठ्या परजत ब्लू स्टील कंपनी, रोड नं. 20, एम. आय. डी. सी. मुंबईच्या आवारात प्रवेश केला आणि पहारेकरी श्री. सोहेब खान आणि श्री. नौशाद सोहेब खान यांच्यावर हल्ला केला. सोहेब खानचा जागीच मृत्यू झाला तर नौशाद सोहेब खानचा नंतर संध्याकाळी सुमारे साडेपाचच्या सुमारास जखमांमुळे मृत्यू झाला.

4. घटनेची तारीख म्हणजे योगायोगाने 12.01.1992 ही ती वेळ आहे जेव्हा संपूर्ण मुंबई शहर 1993 साली झालेल्या जातीय दंगलीने प्रभावित झाले होते. प्रथम माहिती देणारा श्री. फिरोज मोहम्मद सुलतान याने सी. आर. क्र. 26/1993 द्वारे त्याच दिवशी रात्री सुमारे 9.30 वा. च्या सुमारास तक्रार दाखल केली. तो जवळच असलेल्या अंधेरीच्या नोबल इलेक्ट्रिक कंपनीत काम करत होता. ब्ल्यू स्टील कंपनीच्या परिसरात एम. आय. डी. सी. अंधेरी येथे ही घटना घडली. 15 अज्ञात व्यक्तींविरोधात तक्रार

दाखल करण्यात आली आहे, ज्यात प्रथम माहिती-तक्रारदाराने त्याच्या एफ. आय. आर. मध्ये सुमारे 8 व्यक्तींचे वर्णन केले आहे. चाचणी ओळख परेडमधे तक्रारदाराने काही आरोपींना ओळखले.

5. आरोपींपैकी पाच जणांना अटक करण्यात आली ज्यांनी 19.01.1993 रोजी 3 पंच साक्षीदारांसमोर त्यांचे कबुलीजबाब नोंदवले, परिणामी भारतीय पुरावा कायदा, 1872 च्या कलम 27 अंतर्गत शस्त्रे जप्त करण्यात आली. हे पाच सहआरोपी आहेत - आरोपी क्रमांक 2 -श्री. विष्णू शिवालकर, आरोपी क्रमांक 10 - श्री. चंदू वाणी, आरोपी क्रमांक 1 - श्री. सुनील शिवालकर, आरोपी क्रमांक 12-दशरथ निवाले आणि आरोपी क्रमांक 7-आनंद नाईक.

6. श्री. मोरे, पुनरीक्षण अर्जदाराचे विद्वान वकील यांनी असा युक्तिवाद केला की सध्याच्या प्रकरणात अर्जदाराचे नाव वरील 5 आरोपींनी सांगितले आहे ज्यांना गुन्ह्यासाठी अटक करण्यात आली होती आणि ज्यांच्याकडून शस्त्रे जप्त करण्यात आली आहेत .

7. एफ. आय. आर. मध्ये अर्जदाराचे नाव नमूद केलेले नाही, किंवा मूळ 8 आरोपी व्यक्तींसह त्याला अटक करण्यात आलेली नाही आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे जेव्हा आरोपपत्र दाखल केले आहे तेव्हा त्यात अर्जदाराचे नावही त्यात दर्शविले गेले नाही, असे त्यांनी सादर केले. आरोपींनी वापरलेल्या कथित शस्त्रांच्या जप्ती पंचनाम्याचे अभिलेखन करताना, अर्जदाराचे नाव त्यात प्रथमच प्रतिबिंबित होते, जे वरील 5

आरोपींनी त्यांच्या साथीदारांपैकी एक म्हणून घेतले आहे, असे त्यांनी सादर केले. त्या विधानांमध्येही अर्जदाराचा काहीही संबंध नाही, असे त्यांनी सादर केले. 5 आरोपी व्यक्तींची स्वेच्छा निवेदने, ज्यात अर्जदाराचे नाव नमूद केले गेले आहे, ती 21.15 वाजता एम. आय. डी. सी. अंधेरी येथील पोलीस ठाण्याच्या तडीपार खोलीत पोलीस अधिकाऱ्यांच्या उपस्थितीत, 5 आरोपींनी वापरलेली आणि नंतर लपवून ठेवलेली कथित शस्त्रे जप्त करण्यासाठी नोंदवली गेली आहेत असे त्यांनी सादर केले. त्यांनी असेही सादर केले की 11.12.2002 तारखेच्या आदेशानुसार, या न्यायालयाने अर्जदाराच्या खटल्याला स्थगिती दिली होती, जी अजूनही कार्यरत आहे.

8. त्यांनी सादर केले की त्या आदेशात हे न्यायालय प्रथमदर्शनी या निष्कर्षावर पोहोचले आहे की सध्याच्या अर्जदाराच्या विरोधात कोणताही खटला तयार झालेला नाही. संपूर्ण आरोपपत्रात अर्जदाराचे नाव प्रतिबिंबित होत नाही हे न्यायालयाने योग्यरित्या विचारात घेण्यास पात्र आहे, ही वस्तुस्थिती त्यांनी सादर केली. अभियोग पक्षाच्या कोणत्याही कथनामध्ये शस्त्रांच्या वापराशी सध्याच्या अर्जदाराचा कोणतीही भूमिका नाही किंवा कारणसंबंध जोडता येण्यासारखा नाही आणि अर्जदाराकडून कोणतेही शस्त्र जप्त करण्यात आलेले नाही, असे त्यांनी सादर केले. त्यांनी असे सादर केले की वसुली पंचनामा अभिलेखनवताना 5 आरोपी व्यक्तींनी त्यांच्या स्वेच्छा निवेदनात केवळ अर्जदाराचे नाव घेतले आहे, त्यामुळे सध्याच्या अर्जदारावरील अभ्यारोपासाठी न्यायालयाने त्या विधानांची सत्यता विचारात घेणे आवश्यक आहे.

त्यांनी सादर केले की परिशिष्ट "बी" मध्ये संलग्न केलेला आहे, तो 19.01.1993 रोजीचा ज्ञापनाचा वसुली पंचनामा आहे. त्या निवेदनात पंच साक्षीदार अशोक शामराव सुरहाडकर आणि संजय रामदास झुंजारे, हे दोघेही जवळच्या भीमनगर स्लम कॉलनी, एम. आय. डी. सी., अंधेरी (पूर्व) येथील रहिवासी होते, त्यांना पोलिसांनी बोलावले आणि त्यांच्या उपस्थितीत पोलिसांनी आरोपी क्रमांक 2-श्री. विष्णू सावर, आरोपी क्रमांक 10- श्री. चंदू वानी, आरोपी क्रमांक 1-सुनील शिवलकर आणि आरोपी क्रमांक 12-दशरथ निमले आणि आरोपी क्रमांक 7-आनंद नाईक यांचे कबुलीजबाब नोंदवले, जे त्यातील काही उताऱ्यांमध्ये त्या क्रमाने नोंदवले गेले आहेत.

9. सदर ज्ञापनपत्र-वसुली पंचनामा 21.15 वाजता सुरू झाला आणि तो शस्त्रांच्या जप्तीशी संबंधित आहे, ज्यामध्ये उपरोक्त 5 आरोपींनी त्यांची स्वेच्छा विधाने नोंदवली होती, ज्यात त्यांनी वापरलेली शस्त्रे ज्या ठिकाणी लपवून ठेवली होती ती जागा पंच साक्षीदारांना दाखवण्याचे मान्य केले. मी पृष्ठ क्रमांक 11 वरील परिशिष्ट "बी" चे अवलोकन केले आहे, जो ज्ञापन पंचनामा आहे. ते 6 पानांचे आहे. त्यात असे म्हटले आहे की वरील 5 आरोपी व्यक्तींचे स्वेच्छा निवेदन अभिलेखनवल्यानंतर, पंच साक्षीदार पोलिसांसह आणि नंतर ज्या ठिकाणी 5 आरोपींनी शस्त्रे लपवली होती त्या ठिकाणी गेले आणि उपरोक्त शस्त्रे वसूल आणि जप्त करण्यात आली. शस्त्रास्त्रे वसूल आणि जप्त केल्यानंतर, 19.01.1993 रोजीच पंचनामा पूर्ण झाल्याचे आणि 23: 00 वाजता बंद झाल्याचे घोषित केले गेले.

10. पहिल्या 5 पानांवर असे दिसून येते की घडलेल्या घटनेचे वर्णन करताना 5 आरोपींनी त्यांच्या इतर 12 साथीदारांची नावे घेतली आहेत. सर्व 5 आरोपींनी एकाच पद्धतीने इतर 12 साथीदारांची नावे घेतली आहेत. अर्जदार किसान सोमा साठे यांचे नाव वसुली पंचनामा तयार करताना पंच साक्षीदारांसमोर 5 आरोपींनी अभिलेखनवलेल्या ज्ञापन वसुली पंचनाम्यातील नावांच्या यादीत दिसून येते. अर्जदाराच्या नावाचे वरील प्रतिबिंब वगळता, अर्जदाराच्या वरील विधानांच्या आधारे त्याच्यावर आरोपी म्हणून अभ्यारोप केला जातो. श्री. मोरे यांनी भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम 30 च्या तरतुदींकडे माझे लक्ष वेधले आणि असा युक्तिवाद केला की सहआरोपी विरुद्ध सहआरोपीचा असा कबुलीजबाब पुराव्यामध्ये संबंधित आणि स्वीकारार्ह असेल काय. पंच साक्षीदारांसमोर सहआरोपींची वरील स्वेच्छानिवेदने अभिलेखनवण्याखेरीज, अर्जदाराची भूमिका दाखवण्यासाठी किंवा संबंधित गुन्ह्याशी त्याचा संबंध जोडण्यासाठी अर्जदाराच्या विरोधात कोणताही परिपोषक पुरावा प्रकाशात आणण्यासाठी तपास अधिकाऱ्याने पुढील पावले उचललेली दिसत नाहीत.

11. केवळ सहआरोपींच्या स्वेच्छा निवेदनातील अर्जदाराच्या नावाच्या आधारे अर्जदारावर आरोप केला जाऊ शकतो का आणि सध्याच्या प्रकरणात खटला चालवला जाऊ शकतो का, हा प्रश्न माझ्यासमोर उपस्थित करण्यात आला. इतर कोणताही पुरावा नाही हे मान्य आहे. प्रथमदर्शनी, सह-आरोपींची कथित स्वेच्छा निवेदने वगळता, अर्जदाराला संबंधित गुन्ह्याशी जोडण्यासाठी स्वीकारार्ह पुरावा म्हणून अर्जदाराच्या

भूमिकेची किंवा संबंधांची पुष्टी करण्यासाठी अभियोग पक्षाने इतर कोणताही पुरावा अभिलेखावर नोंदवलेला नाही. अशा प्रकारे अर्जदाराचा विवादित गुन्ह्याशी संबंध जोडण्यासाठी कोणताही स्वीकारार्ह पुरावा नसल्यामुळे, जो अनेक वर्षे उलटूनही अभियोग पक्ष अभिलेखावर दाखल करण्यात अपयशी ठरला आहे आणि अर्जदाराला गोवण्यासाठी इतर कोणताही पुरावा अभिलेखावर दाखल करण्यात आलेला नाही, अशा प्रकरणात जेथे कट रचल्याचा आरोप प्रामुख्याने आरोपी व्यक्तींमध्ये केला जातो, तेथे आरोपीवर गुन्हेगारी कट रचल्याच्या गुन्ह्याचा आरोप करण्यासाठी खटला पुरेसा मानला जाऊ शकत नाही.

12. केवळ सहआरोपीच्या कथित कबुलीजबाबाच्या आधारावर जे अधिक विशेषतः कोणत्याही परिपोषक पुराव्याच्या अभावात अर्जदारावर आरोप करणे आणि दोषी ठरवणे सुरक्षित राहणार नाही.

13. सर्वोच्च न्यायालयाने ***इंद्रा दलाल वि. हरियाणा राज्य*** [1] च्या प्रकरणात निकाल दिला आहे. केवळ कबुलीजबाब आणि त्या प्रकरणात गुन्ह्यात वापरलेल्या वाहनाची वसुली यावर आधारित दोषसिद्धीचा विचार केला आणि उक्त निर्णयाच्या परिच्छेद क्रमांक 16 आणि 17 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे निरीक्षण करून दोषसिद्धी रद्द केली आहे :

1 (2015) 11 SCC 31

"**16.** पोलिस अधिकारी अत्याचार आणि छळ करून किंवा प्रलोभन देऊनही कबुलीजबाब जबरीने घेतात आणि त्यामुळे ते कोणत्याही विश्वासार्हतेसाठी अपात्र आहेत या कठोर वास्तवाचा स्वीकार करणे हे उपरोक्त तरतुदीमागील तत्वज्ञान आहे. ही तरतुद आरोपीविरुद्धच्या पुराव्यातून त्याने पोलिस अधिकाऱ्याकडे केलेल्या कबुलीजबाबातून पूर्णपणे वगळलेली आहे. ही तरतूद त्या कबुलीजबाबांनाही लागू होते, जे पोलिस अधिकाऱ्यास दिल्या जातात, जो अन्यथा तसे करत नसेल. जर तो एक पोलिस अधिकारी असेल आणि त्याच्या उपस्थितीत कबुलीजबाब दिला गेला असेल, मग तो कोणत्याही क्षमतेने असो तर तो पुराव्यांमध्ये अमान्य होतो. या तरतुदीअंतर्गत निहित केलेला हा कायद्याचा मूलभूत नियम आहे आणि या कठोर नियमाचा या न्यायालयाने तसेच उच्च न्यायालयांनी असंख्य वेळा पुनरुच्चार केला आहे.

17. 'कबुलीजबाब' या शब्दाची कुठेही व्याख्या केलेली नाही. तथापि, न्यायालयांनी शब्दकोशातील अर्थाचा अवलंब केला आहे आणि स्पष्ट केले आहे की आरोपींनी पोलिसांना दिलेल्या गुन्हेगारी विधानांमुळे गुन्ह्याचा निष्कर्ष सुचवणे हा कबुलीजबाब ठरेल आणि त्यामुळे या तरतुदीखाली तो अस्वीकार्य आहे.याचा अर्थ अपराधीपणाची थेट पोचपावती अशी देखील व्याख्या केली जाते तर कोणत्याही दोषी तथ्याची कबुली नाही, कितीही गंभीर किंवा निर्णायक असले तरी.पुरावा कायद्याच्या कलम 26 नुसार, दंडाधिकाऱ्यांच्या तात्काळ उपस्थितीत अशी कबुली दिली जात नसेल तर, पोलीस अधिकाऱ्याच्या ताब्यात असताना कोणत्याही व्यक्तीने केलेले हे सर्व कबुलीजबाब स्वीकारार्ह नाहीत. त्यामुळे जेव्हा एखादी व्यक्ती पोलीस कोठडीत असते, तेव्हा त्याने अगदी तिसऱ्या व्यक्तीला, म्हणजे पोलीस अधिकाऱ्याव्यतिरिक्त इतर कोणाकडेही दिलेला कबुलीजबाबदेखील अमान्य होईल.

14. अशा प्रकारे, असे दिसून येते की भारतीय पुरावा कायदा, 1872 चे कलम 26 देखील अर्जदाराच्या बचावासाठी येते कारण 5 आरोपींचे कबुलीजबाब पोलीस ठाण्यातील पोलिस अधिकाऱ्यांसमोर दिले गेलेले आहेत, दंडाधिकाऱ्यांसमोर नाही.

15. त्यामुळे, दुरुस्ती अर्जाच्या परिशिष्ट 'बी '-पृष्ठ 31 मध्ये संलग्न केलेल्या 19.01.1993 या तारखेच्या वसुली पंचनाम्याची बारकाईने छाननी केल्यावर, माझे असे मत आहे की इतक्या वर्षांनंतरही अभियोग पक्षाने काहीही नोंदवले नाही आणि त्यामुळे

इतर कोणत्याही पुष्टीकरणात्मक पुराव्यांच्या अभावात दोषारोपमुक्तीसाठीच्या अर्जाला न्यायचौकशी न्यायालयाने परवानगी द्यायला पाहिजे होती.

16. भारतीय पुरावा कायदा, 1872 अंतर्गत सह-आरोपींच्या अशा कबुलीजबाबी विधानांना किमान पुरावा मूल्य आहे आणि अशा विधानांच्या आधारे इतर कोणत्याही परिपोषक पुराव्याच्या अभावात आरोप ठेवले जाऊ शकत नाहीत. सध्याचे प्रकरण असे आहे की अर्जदाराचे नाव उघड करण्याव्यतिरिक्त इतर कोणतेही कार्य किंवा भूमिकेशी अर्जदाराचा संबंध नाही.

17. श्री. मोरे यांनी सध्याच्या खटल्यातील या सादरीकरणाच्या समर्थनार्थ ***सुरेश बुधरमल कलानी उर्फ पप्पु कलानी विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य*** [2] या खटल्यातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयावर भर दिला आहे.

18. असे दिसून येते की आक्षेपित आदेश केवळ या आधारावर पुढे जातो की सह-आरोपींची विधाने ही कबुलीजबाब नाहीत, तर त्यांनी गुन्ह्याची कबुली देऊन दिलेली स्वेच्छाविधाने आहेत आणि परिणामी शस्त्रे जप्त झाली आहेत आणि त्यामुळे सदर स्वेच्छाविधानांची बरोबरी कबुलीजबाबाशी केली जाऊ शकत नाही. दोषारोपमुक्ती अर्ज नाकारण्याचे हे एकमेव कारण आक्षेपित आदेशात नमूद केलेले आहे.

2 1998 SCC (Cri.) 1625

19. जर तसे असेल तर अर्जदाराविरुद्ध उपलब्ध असलेल्या पुराव्याची पुष्टी करण्यासाठी अभिलेखावर इतर कोणताही पुरावा दाखल करण्यापासून अभियोग पक्षाला कशानेही रोखले नाही.

20. स्वेच्छाविधान हे एखाद्या व्यक्तीने त्याच्या/तिच्या पूर्ण इच्छेचा वापर करत केलेले विधान आहे तर कबुलीजबाब म्हणजे ज्यामध्ये एखादी व्यक्ती एखादे कृत्य केल्याचे कबूल करतो. सध्याच्या प्रकरणात 5 आरोपींचे निवेदन हे खरे तर सध्याच्या प्रकरणात केलेले आणि दिलेले कबुलीजबाब आहे कारण त्यांनी गुन्हा केल्यानंतर शस्त्रे लपवून ठेवल्याची जागा उघड केल्याची कबुली दिली आहे आणि पंचांच्या उपस्थितीत ही शस्त्रे जप्त केली आहेत. त्यामुळे अशी विधाने कबुलीजबाब विधानांव्यतिरिक्त दुसरे काहीही असू शकत नाहीत. त्याचे वाचन हे देखील स्पष्टपणे सूचित करते की ती विधाने गुन्ह्याची कबुली देण्यासाठी, शस्त्रे वापरल्याबाबत आणि ती शस्त्रे वसूल करण्यासाठी, जी वसूल आणि जप्त केलेली आहेत, त्यासाठी स्वेच्छेने दिली जातात.

21. त्यामुळे आक्षेपित आदेशाच्या परिच्छेद क्रमांक 6 मधील उपरोक्त विधाने स्वेच्छा विधाने आहेत असा एकमेव विभेदक निष्कर्ष चुकीचा आहे. वरील विधानांच्या आधारे वर म्हटल्याप्रमाणे, 5 आरोपींनी हत्यारांचा वापर करून केलेल्या गुन्ह्याची कबुली दिली आहे. त्यांनी अर्जदाराच्या कोणत्याही भूमिकेचा कारणसंबंध जोडलेला नाही. त्यामुळे, सध्याच्या प्रकरणातील तथ्यांना लागू असलेल्या भारतीय पुरावा कायदा, 1872 च्या कलम 26,27 आणि 30 च्या तरतुदींच्या दृष्टीने आक्षेपित आदेशात हस्तक्षेप करणे

योग्य आहे असे माझे मत आहे. कोणत्याही पुष्टीकरणाशिवाय केवळ प्रकटीकरण विधानाच्या आधारे सहआरोपीला गुंतवणे हे कायदेशीररीत्या स्वीकारार्ह नाही. इतर कोणताही पुरावा अभिलेखावर दाखल केलेला नाही हे मान्य आहे. या संदर्भात ***दिलीप कुमार वि. एम. पी. राज्य*** [3] च्या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या अलीकडील निर्णयात, सर्वोच्च न्यायालयाने अधिकृतपणे न्यायमूर्ती व्हिव्हियन बोस यांनी ***काश्मीरा सिंग विरुद्ध एम. पी. राज्य*** [4] या प्रकरणामध्ये लिहिलेल्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या मागील निर्णयाचा संदर्भ देताना. सहआरोपींनी दिलेल्या कबुलीजबाबी निवेदनाच्या स्वीकारार्हतेबाबत परिच्छेद क्रमांक 15 ते 18 मध्ये खालीलप्रमाणे म्हटले आहे :

> " 15. आरोपपत्राची सखोल छाननी असे उघड करते की उपरोक्त मेमो आणि दांगी बंधूंच्या बँक स्टेटमेंटव्यतिरिक्त, असे सुचवण्यासाठी इतर कोणताही पुरावा अभिलेखावर उपलब्ध नाही कि सुरेश दांगी आणि इतर आरोपींनी तयार केलेल्या बनावट खताची विक्री सध्याचे याचिकाकर्ते दिलीप यांनीही सुकर केली होती. सध्याचे याचिकाकर्ते दिलीप यांनी सुरेश दांगी यांच्याकडून जिप्समच्या दाण्यांच्या विक्रीच्या आवश्यक रकमेपेक्षा जास्त रक्कम मिळवली, जी बनावट खतांच्या विक्रीशी संबंधित असल्याचे म्हटले जाऊ शकते, असे सूचित करण्यासाठी सुद्धा कोणताही पुरावा अभिलेखावर उपलब्ध नाही.
>
> 16. सहआरोपी आणि याचिकाकर्त्याने दिलेल्या कबुलीजबाबाच्या ग्राह्यतेबद्दल, सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाचा संदर्भ दिला जाऊ शकतो, जो न्यायाधीश विवियन बोस यांनी काश्मीरा सिंग विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य (वर नमूद केलेल्या) या प्रकरणात लिहिला आहे, त्याच्यातील संबंधित परिच्छेद क्रमांक 8,9,10 आणि 11 खालीलप्रमाणे आहेत :
>
>> "8. अपीलकर्त्याला गोवण्यात गुरुबचनच्या कबुलीजबाबाने महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे आणि एकाच वेळी प्रश्न उद्भवतो की, आरोपी व्यक्तीचा कबुलीजबाब सहआरोपीविरुद्ध कुठपर्यंत आणि कोणत्या प्रकारे वापरला जाऊ शकतो ? हे स्पष्ट आहे की हा शब्दाच्या सामान्य अर्थाने पुरावा नाही कारण, प्रिवी कौन्सिलने भुबोनी साहू वि. किंगमध्ये म्हटल्याप्रमाणे "हे खरोखरच पुरावा कायद्याच्या कलम 3 मध्ये समाविष्ट असलेल्या 'पुराव्याच्या' व्याख्येत येत नाही. हे शपथ घेऊन किंवा

---

3 M.Cr.C.No. 2748 of 2022, decided on 12.04.2022.

4 AIR 1952 SC 159 : 1952 SCR 526

आरोपीच्या उपस्थितीत देण्याची आवश्यकता नाही आणि त्याची उलटतपासणीद्वारे त्याची चाचणी केली जाऊ शकत नाही.

सन्माननीय न्यायमूर्तींनी असेही निदर्शनास आणून दिले आहे की हा "स्पष्टपणे अतिशय कमकुवत प्रकारचा पुरावा आहे. माफीच्या साक्षीदाराच्या पुराव्यापेक्षा हा खूपच कमकुवत प्रकारचा पुरावा आहे, जो त्यापैकी कोणत्याही दुर्बलतेच्या अधीन नाही. त्यांनी याव्यतिरिक्त सांगितले की अशा कबुलीजबाबाला दोषसिद्धीचा पाया बनवता येत नाही आणि त्याचा वापर केवळ "इतर पुराव्यांच्या समर्थनार्थ" केला जाऊ शकतो. या टिप्पण्या लक्षात घेता त्याच आधाराचा समावेश करणे निरर्थक ठरेल, परंतु आम्हाला वाटते की हे आणखी स्पष्ट करणे आवश्यक आहे कारण चुकीचा समज अजूनही अस्तित्वात आहे. प्रश्न असा आहे की, इतर पुराव्यांच्या समर्थनार्थ त्याचा कोणत्या प्रकारे वापर केला जाऊ शकतो ? रिक्त जागा भरून काढण्यासाठी याचा वापर केला जाऊ शकतो का ? त्याचा वापर एखाद्या साथीदाराला पुष्टी देण्यासाठी केला जाऊ शकतो काय किंवा सध्याच्या प्रकरणाप्रमाणे, साक्षीदार जरी तो साथीदार नसला तरी, विश्वासार्हतेबाबत त्याच श्रेणीत ठेवण्यात आले आहे, कारण न्यायाधीश त्याच्यावर विश्वास ठेवण्यास नकार देतो, जोपर्यंत त्याची पुष्टी केली जात नाही ?

9. आमच्या मते, हे प्रकरण सर लॉरेन्स जेनकिन्स यांनी सम्राट विरुद्ध ललित मोहन चुक्कर-बट्टी या प्रकरणात संक्षिप्तपणे मांडले होते, ज्यात त्यांनी असे म्हटले होते की असा कबुलीजबाब फक्त "सह-आरोपी विरुद्ध इतर पुराव्याचे आश्वासन देण्यासाठी" किंवा दुसऱ्या मार्गाने मांडण्यासाठी वापरला जाऊ शकतो, किंवा दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, जे. रेली यांनी 'इन रे पेरियास्वामी मूपन' मध्ये केले होते.

"तरतुद यापेक्षा पुढे जात नाही- जर सहआरोपीच्या विरोधात त्याच्या दोषसिद्धीचे समर्थन करण्यासाठी पुरेसा पुरावा असेल, तर कलम 30 मध्ये वर्णन केलेल्या कबुलीजबाबाला त्या पुराव्यावर विश्वास ठेवण्याचे अतिरिक्त कारण म्हणून प्रमाणात टाकले जाऊ शकते.

s

10. या निरीक्षणांचे ठोस शब्दात भाषांतर करून ते यावर येतात. अशा प्रकारच्या प्रकरणाकडे जाण्याचा योग्य मार्ग म्हणजे, सर्वप्रथम, कबुलीजबाब पूर्णपणे विचारात न घेता आरोपींविरुद्धच्या पुराव्यांची क्रमवार मांडणी करणे आणि जर यावर विश्वास ठेवला तर त्यावर शिक्षा सुरक्षितपणे आधारित होऊ शकते की नाही हे पाहणे. जर तो कबुलीजबाबावर स्वतंत्रपणे विश्वास ठेवण्यास सक्षम असेल, तर निःसंशयपणे कबुलीजबाब मदतीसाठी मागवणे आवश्यक नाही. परंतु न्यायाधीश इतर पुराव्यांवर कारवाई करण्यास तयार नसल्याची प्रकरणे उद्भवू शकतात, जरी असे मानले गेले तर ते दोषसिद्धी टिकवून ठेवण्यासाठी पुरेसे असेल. अशा परिस्थितीत न्यायाधीश कबुलीजबाब मदतीसाठी मागवू शकतो आणि इतर पुराव्यांना आश्वासन देण्यासाठी त्याचा वापर करू शकतो

आणि अशा प्रकारे कबुलीजबाबाच्या मदतीशिवाय तो स्वीकारण्यास तयार होणार नाही यावर विश्वास ठेवण्यास बळकटी देऊ शकतो.

11. नंतर, साथीदार आणि माफीच्या साक्षीदारांना पुष्टी देण्यामध्ये त्याचा वापर करण्याबाबत. सहआरोपी जो कबुली देतो तो स्वाभाविकपणे एक साथीदार असतो आणि एका साथीदाराची साक्ष दुस-याला पुष्टी देण्यासाठी वापरण्याचा धोका वारंवार निदर्शनास आणला गेला आहे. साक्षीदाराच्या बाबतीत समंजसपणा सावधगिरीचा तोच नियम ठरवेल जो साथीदार नसला तरी न्यायाधीशांनी त्याला अधिक संभाव्य मूल्य नाही असे मानले आहे. पण हे सर्व केवळ विवेकबुद्धीचे नियम आहेत. जोपर्यंत कायद्याचा संबंध आहे, तोपर्यंत दोषसिद्धी ही साथीदाराच्या अपरिपुष्ट मौखिक साक्षीवर आधारित असू शकते, परंतु न्यायाधीशाकडे सावधगिरीचा नियम आहे, जो अनुभव लक्षात ठेवतो आणि दिलेल्या प्रकरणात त्याकडे दुर्लक्ष करणे सुरक्षित ठरेल असे त्याला का वाटते याची कारणे देतो. अलीकडेच आमच्यापैकी दोघांना रामेश्वर वि. राजस्थान राज्य या प्रकरणात याचे परीक्षण करण्याची संधी मिळाली. हे याचे पालन करते की एखाद्या साथीदाराची साक्ष कायद्याने दुस-याला पुष्टी देण्यासाठी वापरली जाऊ शकते जरी अपवादात्मक परिस्थितीत ती इतकी वापरली जाऊ नये. प्रिव्ही कौन्सिलने भुबोनी साहू वि. किंगमध्ये म्हटल्याप्रमाणे :

"निर्दोषांना दोषींबरोबर समाविष्ट करण्याची प्रवृत्ती भारतात विलक्षणपणे प्रचलित आहे, कारण न्यायाधीशांनी असंख्य प्रसंगी नोंद केली आहे आणि धोक्यापासून बचाव करणे न्यायालयासाठी फार कठीण आहे. निर्दोषांना दोषींसह दोषी ठरवण्याच्या जोखमीपासून एकमेव वास्तविक संरक्षण म्हणजे स्वतंत्र पुराव्याचा आग्रह धरणे जे काही प्रमाणात अशा आरोपींना गोवते .

(भर दिला गेला.)

17. सर्वोच्च न्यायालयाच्या उपरोक्त म्हणण्याच्या आधारावर खटल्याच्या तथ्यांची चाचणी करताना, या न्यायालयाला असे आढळले आहे की सहआरोपीने पुरावा कायद्याच्या कलमांतर्गत तयार केलेला मेमो आणि सहआरोपीचे काही बँक व्यवहार ज्यामध्ये त्याने एन. ई. एफ. टी. च्या माध्यमातून सध्याच्या याचिकाकर्त्याला काही रक्कम पाठवली आहे, हा सध्याच्या याचिकाकर्त्याच्या विरोधात एकमेव ठोस पुरावा आहे. खटल्याच्या अशा तथ्यांमध्ये आणि परिस्थितीत, जिप्सम ग्रॅन्युल्स आणि संबंधित उत्पादनांच्या निर्मितीच्या व्यवसायात असलेल्या याचिकाकर्त्याने आणि वैध व्यावसायिक व्यवहारात जर उपरोक्त ग्रॅन्युल्स इतर आरोपी व्यक्तींनी खरेदी केले असतील आणि त्या बदल्यात ते बनावट खतांच्या निर्मितीमध्ये वापरले असतील, तर या न्यायालयाच्या मते, असा कायदा सध्याच्या याचिकाकर्त्यासाठी गुन्हा ठरणार नाही आणि याचिकाकर्त्याला गुन्ह्याशी जोडण्यासाठी अभिलेखावर उपलब्ध असलेल्या इतर कोणत्याही पुराव्याच्या अभावात सहआरोपी व्यक्तींच्या उपरोक्त कृत्यासाठी त्याला दोषी ठरवले जाऊ शकत नाही, जसे की वर आधीच मत मांडले गेले आहे.

> 18. परिणामी, याचिका मान्य केली जाते आणि आरोपपत्र, जोपर्यंत ते सध्याच्या याचिकाकर्त्याशी संबंधित आहे, तसेच त्याच्याविरुद्ध न्यायचौकशी न्यायालयात सुरू केलेली पुढील कार्यवाही देखील रद्दबातल केली जाते. ”

22. सध्याच्या प्रकरणात, नोंदवलेले जबाब वगळता अर्जदाराच्या भूमिकेची पुष्टी करण्यासाठी इतर कोणताही ठोस पुरावा नाही. काही स्वतंत्र पुरावे असले पाहिजेत जे काही प्रमाणात आरोपीचा संबंधित गुन्ह्याशी संबंध सूचित करतात किंवा दुवा दर्शवतात. सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटल्याप्रमाणे, जेव्हा पुरावा शपथेवर नसतो आणि उलटतपासणीद्वारे त्याची चाचणी केली जाऊ शकत नाही, तेव्हा सहआरोपीची साक्ष दुसऱ्याविरुद्ध वापरण्याचा धोका कोणत्याही प्रकारे कमी होत नाही. त्यामुळे न्यायालयाला सावधगिरी बाळगावी लागेल. अभियोग पक्ष कोणताही परिपोषक पुरावा अभिलेखावर दाखल करण्यात अपयशी ठरला आहे या तथ्याच्या दृष्टीने, माझ्यासमोरील पुनरीक्षण अर्जदाराचा दोषारोपमुक्ती अर्ज फेटाळताना सत्र न्यायालयाने दिनांक 02.11.2002 रोजी पारीत केलेल्या आक्षेपित आदेशात हस्तक्षेप करण्यासाठी मला पटवून दिले.

23. त्यामुळे दिनांक 02.11.2002 रोजीचा आक्षेपित आदेश रद्दबातल आणि रद्द केला जातो. परिणामी, न्यायचौकशी न्यायालयासमोर असलेला अर्जदाराचा दोषारोपमुक्ती अर्ज मान्य केला जातो. अर्जदाराला गुन्हे क्रमांक 26/ 1993 मधून दोषारोप मुक्त करण्यात आले आहे.

24. फौजदारी पुनरीक्षण अर्ज मान्य केला जातो आणि त्याचा निपटारा केला जातो.

[न्यायमूर्ती मिलिंद एन. जाधव.]

<u>अस्वीकरण</u>

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".